धानेन दत्तोत्तरत्वात् । सत्पुरुषयोरहमहमिकाभिमानोऽस्तिता तद्युक्तं "दृष्टदर्शनयोरेकात्मत्वाभिमानोऽस्तितेति" । सुखाभिज्ञस्य सुखानुस्मृतिपूर्वकः सुखसाधनेषु तृष्णारूपो गर्द्धो रागः । दुःखज्ञस्य तदनुस्मृतिपुरःसरत्वात्साधनेषु निन्दा द्वेषः तदुक्तं "सुखानुशयी रागः दुःखानुशयी द्वेषः" इति । किमत्रानुशयिशब्दे ताच्छील्यार्थे णिनिरिनिर्वा मत्वर्थीयोऽभिमतः आद्यः "सुखजाती णिनिस्ताच्छील्ये इत्यत्र सुखीति वर्त्तमाने पुमःस्त्रुद्यन्यस्य उपसर्गनिरपेक्षत्वेन दोषसर्गातोर्थिनेरनुत्पत्तेः यथा कथञ्चिदङ्गीकारेऽपि "यथोऽस्थितीति" इति प्रसङ्गावतिशायादिपदवदनुशायिपदस्य प्रयोगप्रसङ्गात् । न द्वितीयः "एकाजरात् क्त तोजातेः सम्प्रत्यात् न तो (इनिठनौ) क्तताविति" तत्प्रतिषेधादत्र चानुशयशब्दस्याजन्तत्वेन क्तदन्तत्वात् । तस्मादनुशयिशब्दो दुरुपपाद इति चेत् नैतद्युक्तं भावानवबोधात् प्राचिकाभिप्रायमिदं वचनम् । अतएवोक्तं वृत्तिकारेण "कृतिकरणो विवक्षार्थः सर्वत्राभिसम्बध्यते" इति तेन क्वचिद्भवति कार्यी कार्यिकलक्षणकौ तच्छुद्धिक इति तथा च क्तदन्तात् क्तातेश्च प्रतिषेधस्य प्राचिकत्वम् अनुशयशब्दस्य क्तदन्ततया इनेरुत्पत्तिरिति सिद्धम् । पूर्वजन्मानुभूतसुखदुःखानुभवावसानात्वात् वर्त्तस्य प्राक्तनजन्मानुभवेन च विदुषः सञ्जायमानः शरीरविषयादेर्मम वियोगो मा भूदिति प्रत्यहं निमित्तं विना प्रवर्त्तमानोभयरूपोऽभिनिवेशः यज्जनः क्लेशः मा च भूवं हि भूयासमिति प्रार्थनाभावः प्रत्यात्मननुभवसिद्धत्वात् तदाह "स्वरसवाही विदुषोऽपि तथा रूढोऽभिनिवेशः" इति । ते चाविद्यादयः पञ्च सांसारिकविविधदुःखोपहारहेतुत्वेन इमे क्लिश्नन्तीति क्लेशाः प्रसिद्धाः । कर्माणि विहितप्रतिषिद्धरूपाणि ज्योतिष्टोमब्रह्महत्यादीनि विपाकाः कर्मफलानि जात्यायुर्भोगाः, आफलविपाकाश्चित्तभूमौ क्लेशते इत्याशयाः धर्माधर्मसंस्काराः । तत्परिपन्थिचित्तवृत्तिनिरोधो योगः । निरोधो, नाशायमात्रमभिमतं तस्य शून्यत्वेन भावरूपसंस्कारजननक्षमत्वासम्भवात् किन्तु तदाश्रयो मधुमतीमधुप्रतीकाविषोकासंस्कारभेदेनाव्यपदेश्यः चित्तस्यावस्थाविशेषः निरुध्यतेऽस्मिन् प्रमाणादाश्चित्तवृत्तय इति व्युत्पत्तेरुपपत्तेः । अभ्यासवैराग्याभ्यां वृत्तिनिरोधः । तत्र स्थितौ भूयान् यत्नोऽभ्यासः । प्रकाशप्रवृत्तिरूपवृत्तिरहितस्य चित्तस्य स्वरूपनिष्ठः परिणामविशेषः स्थितिः । तन्निमित्तीकृत्य यत्नः पुनः पुनस्तथात्वेन चेतसि निवेशनमभ्यासः । धर्मेषु दोषिणं कृत्वीतिवन्निमित्तार्थे यप्रत्ययीत्युक्तं भवति "दृष्टानुश्रविकविषयवितृष्णस्य वशीकारसंज्ञा वैराग्यम्" । ऐहिकपारत्रिकविषयाद्दोषदर्शनाद्विरक्तिमतः वशीते विषया वशाः तान्येतेषां वशं इति विषयौ वैराग्यमित्युक्तं भवति । समाधिपरिपन्थिक्लेशतनूकरणार्थं समाधिलाभार्थं च प्रवर्त्तक्रियायोगविधानपरेण योगिना भवितव्यं क्रियायोगस्वादने अभ्यासवैराग्ययोः सम्भवात् तदुक्तं भगवता "आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते । योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते" इति । क्रियायोगस्योपदिष्टः पतञ्जलिना "तपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि क्रियायोगः" इति । तपःस्वरूपं निरूपितं याज्ञवल्क्येन "विधिनोक्तेन मार्गेण कृच्छ्रचान्द्रायणादिभिः । शरीरशोषणं प्राहुस्तपस्तप्तं तपस्विनः" इति । प्रणवगायत्रीमन्त्रप्रणवोनामध्ययनं स्वाध्याय इति । तत्र मन्त्रा द्विविधाः वैदिकास्तान्त्रिकाश्च । वैदिकाश्च द्विविधाः प्रणीता अप्रणीताश्च । तत्र प्रणीताः शास्त्राणि अप्रणीताश्च द्विविधाः छन्दोब्राह्मणद्विजलक्षणाश्च । तत्र प्रथमा ऋक्सामयजूंषि तदुक्तं जैमिनिना "तेषामृक् यत्रार्थवशेन पादव्यवस्था गीतिषु सामाख्या शेषे यजुःशब्दः" इति । उत्तरेषु शास्त्रिकसारस्वतप्रभृत्याद्यागमेषु ये ये दर्शितास्ते तान्त्रिकाः । ते पुनर्मन्त्राश्चिविधाः स्त्रीपुंनपुंसकभेदात्तदाह "स्त्रीपुंनपुंसकत्वेन त्रिविधा मन्त्रजातयः । स्त्रीमन्त्रा वह्निजायान्ताः नमोऽन्ताः क्लीबसंज्ञकाः । शेषाः पुमांसस्ते मन्त्राः सिद्धा वज्रादिकर्मणि" इति । स्नापनादिसंस्काराभावेऽपि निरस्तसमस्तदोषत्वेन सिद्धिहेतुत्वात् सिद्धत्वम् । स च संस्कारो दशविधः कथितः शारदातिलके "मन्त्राणां दश वक्ष्यन्ते संस्कारा सिद्धिदायिनः । निर्दोषता प्रयान्त्याशु ते मन्त्राः साधु संस्कृताः । जननं जीवनञ्चैव ताडनं बोधनं तथा । अभिषेकोऽथ विमलीकरणाप्यायने पुनः । तर्पणं दीपनं गुप्तिर्दशैता मन्त्रसंस्क्रियाः । मन्त्राणां मातृकावर्णाद्युद्धारो जननं स्मृतम् । प्रणवान्तरितान् कृत्वा मन्त्रवर्णान् जपेत् सुधीः । मन्त्रार्णसंख्यया तद्धि जीवनं संप्रचक्षते । मन्त्रवर्णान् समाविश्य ताडयेद्वह्निमारुता । प्रत्येकं वायुबीजेन ताडनं तदुदाहृतम् । विलिख्य मन्त्रवर्णान् पद्मपत्रे सदोरकैः । मन्त्राक्षरेण संपूर्णैर्ज्ञात्वा तद्बोधनं मतम् ।